

Віталь Каракорскі

...па-расейску слова «жыд»
гучыць крыўдна, а па-польску
ці па-беларуску — не...

Два доўгія і адзін кароткі

Тры эсэ пра Бабруйск

Пясочніца

...Трэба ўвесць час падымаць галаву, і паволі, крок за крокам, падаваць назад, каб пабачыць, як вялізны комін сканчаецца ды пачынаецца бясконцы блакіт. Выпадае ня кожным разам, таму што баліць шыя ды перашкаджае пясочніца. Можна, зразумела, узяць трохі ўбок, але гэта будзе ня тое, як кажа Юлька, нецікава.

Крок, яшчэ крок. Дзе ты, пясочніца?

А ў ёй якраз Юлька, Марацік, Слаўка. Крыху далей, у альтанцы, Шпак і Вікторчык, і гэта небяспечна, таму што яны старэйшыя, і ад іх ды яшчэ больш старэйшых братоў Маславых заўсёды ідзе пагроза.

Пясочніца ці альтанка, ці нават павеці — гэта нецікава, бо яны належаць усім. А вось комін у небе — толькі твой, і таму ты нікому, нават Мараціку, пра яго ніколі ня скажаш.

111

Мне пашанцавала: дом, у якім я нарадзіўся, меў класічны, герметычны, як той казаў, двор. Нават з дзвюма брамамі, якія ўвечары зачыняліся. (Праз пэўны час іх знялі.) Нават два ўваходы былі ў кожным пад'ездзе — парадны і працоўны, гэтак званы чорны. (Праз пэўны час парадныя дзверы таксама зніклі, іх замуравалі.)

Дом быў, як дарослыя казалі, сталінскі, то бок кватэры ў ім былі аграмадныя, столі высачэзныя, у калідоры я катаўся на ровары і гуляў у футбол з Марацікам. На кухні па сьвятах уся сям'я збіралася, нават калі хто з дванаццаці бабуліных братоў з радзінаю з Піцэру прыязджаў.

Праўда, у большасці гэтых кватэраў жыла не адна, як у нас, а прынамсі дзве сям'і, але сам дом ня быў у тым вінаваты. Дом быў добры. Дом належаў да швейнае фабрыкі імя Фелікса Эдмундавіча Дзяржынскага.

111

Ёсць такія старыя савецкія анекдоты. Едзе на замежныя гастролі філарманічны аркестр. Як заўсёды, разам з музыкамі — мастацтвазнаўца ў цывільным, то бок супрацоўнік КГБ. Першая скрыпка ў Парыжы атрымлівае магчымасць паіграць на інструменце самога Паганіні.

— А што ў гэтым асаблівага? — пытаецца кагэбэшнік у дырыжора.

— Ну як тут растлумачыць, — адказвае той, — гэта як табе з пістолета Дзяржынскага пастраляць.

111

Швейная фабрыка імя Дзяржынскага была побач з домам, праз квартал. Але які гэта быў квартал! Яго плошчу займаў Дом афіцэраў. «Афік», як казаў Марацік. Уніфармаваных людзей сапраўды тут было шмат, як і ўвогуле па ўсім горадзе. Але й асаблівасцяў у Дома афіцэраў было столькі, што пра пэўныя з іх варта ўспомніць. Спартовая зала, напрыклад, у якой спаборнічалі штангісты. (Уражаньне было такое, што гэтыя волаты выступаюць штодня.) Кавярня — там быў вельмі смачны ліманад «Крушон» — больш нідзе яго ня бачыў, толькі там. А самае галоўнае — у «Афіку» было кіно. Ранішні сеанс — 10 капеек. І фільмы былі асаблівыя — толькі замежныя. Быццам хтосьці,

так бы мовіць, намерсе вырашыў, што вайскоўцам глядзець савецкія агіткі нецікава. Менавіта тут я пабачыў усіх Фантамасаў, Дэфюнэсаў, Сафіларэнаў і ўвогуле — праўду пра іх «шалёны, шалёны, шалёны сьвет». Ну і пра Чынгачгукаў з Гойкаміцічамі разам, зразумела.

Кінатэатраў у горадзе было няшмат. «Таварыш» — у цэнтры, «Пра-летарскі» — бліжэй да чыгункі, ды яшчэ «Мір» — у гарадзкім садзе. Апошні быў мадэрновы, з дзьвюма залямі, зьлёнай і блакітнай. І гэткім чынам глядач меў магчымасьць выбару, які фільм яму глядзець — блакітны індыйскі ці зьлёны савецкі.

Потым у гэтак званых спальных раёнах пабудавалі яшчэ адзін кінатэатр — «Перамога», але я там бадай што й ня быў, бо раёны гэтыя — й ня горад ужо, прынамсі, іншы горад.

111

Канал, дзе немцы загубілі Розу

Л., як патушаную папіросу...

Ёсіф Бродзкі

Калі ўжо ідзеца пра назвы, трэба затрымацца, бо тапаніміка майго гораду, як кажуць у іншым месцы, у Адэсе, гэта штосьці адмысловае. Мой дом, Дом афіцэраў, фабрыка Дзяржынскага паслядоўна стаяць на вуліцы Сацыялістычнай. Калі першыя суседзі зьехалі ў Амерыку, і раптам ад іх — з таго сьвету! — прыйшоў ліст, дык выпала на капэрце пабачыць: *Socialisticheskaja Street*. «Толькі б на іхніх стрытах сацыялізму не было», — сказаў, як памятаю, у той момант Слаўка. Але калі гэта яшчэ будзе!..

...Дарэчы, слова *street* вельмі адпавядае майму гораду, бо пабудаваны ён, як той Манхэтан у Новым Ёрку. Калі Сацыялка — так яе тут скарочана і з пэўнай ласкаю называюць — гэта стрыт, дык вось вам назвы нашых іншых стрытаў, гэта значыць, раўналежных Сацыялцы вуліц: Савецкая, Кастрычніцкая, Энгельса, Урыцкага, Тухачэўскага і гэтак далей.

А вось назвы авэню, то бок вуліц перпендыкулярных стрытам: Пра-летарская, Інтэрнацыянальная, Камсамольская, Камуністычная, Карла Маркса, Карла Лібкнехта, Розы Люксембург...

Калі ў Амерыцы пасадзілі на электрычны зэдлік ці то мафіёзі ці то камуністаў італьянцаў, дык у горадзе маім знайшліся адпаведныя вуліцы: Сака (асобна) і Ванцэці (асобна).

А вуліца МОПРа? Міжнароднае арганізацыі дапамогі працоўным на гэтым сьвеце, напэўна, шмат дзесяцігодзьдзяў як няма, а вуліца — вось яна, МОПРа, і калі суха — МОПРа, і калі мокра — МОПРа. Але гэта ўсё, мабыць, назвы трыццатых гадоў мінулага стагодзьдзя. Значна пазьней надышоў час, як сёньня кажуць, кланаваньня: ёсьць

Камсамольская — дык будзе пяцідзесяцігодзьдзя ВЛКСМ, ёсьць Кастрычніцкая — дык на табе 50-годзьдзя Кастрычніцкай рэвалюцыі. Але ўсё гэта ў тых самых спальных раёнах, у іншым горадзе.

Асаблівая тэма — па ленінскіх мясцінах. Ільліч, кажуць, горад мой праязджаў па чыгунцы ў эміграцыю і на станцыі схадзіў у буфет па піва. Таму апроч Ленінскае вуліцы ёсьць яшчэ і вуліца Леніна (былая Максіма Горкага), і плошча Леніна, і санаторый імя Леніна, і машынабудаўнічы завод імя Леніна, і шэсьць (магчыма больш, але я памятаю шэсьць) помнікаў правадыру сусветнага пралетарыяту. Толькі вось за пралетарскага пісьменьніка Горкага крыху крыўдна — ведаў бы, што вуліцу адбяруць, не пісаў бы, напэўна, свой нарыс «Уладзімір Ільліч Ленін», за які Марацік у шостым класе атрымаў тройку, хоць і чытаў, а я — «пятак», не чытаўшы.

111

Яшчэ адзін анекдот. Маленькі хлопчык пытаецца ў маці:

— Мама, а хто такі Карл Маркс?

— Карл Маркс — гэта быў такі эканаміст.

— Як наш дзядзька Ізя?

— Ну што ты, наш дзядзька Ізя — галоўны эканаміст.

111

Комін, той самы, ад качагаркі, можна бачыць і праз вакенца на кухні. Ня цалкам, часткова, да чацьвёртага паверху. А там, на чацьвёрым паверсе, побач з комінам — гаўбец, і на ім стаіць малады Чарток і паліць. А потым стаіць стары Чарток і паліць. Яны вось так, па чарзе, менавіта паляць — таму што яны — польскія. Так кажа бабуля. А дзед нічога ня кажа — ён гэтых Чартокаў ня любіць. Асабліва старога. Таму што ён добры кравец, але сышоў з фабрыкі Дзяржынскага. Ён не кравец нават, а кройшчык. І ён мае патэнт. (Праз дзесяць гадоў дзед адвядзе мяне да старога Чартока, і той зробіць — і вельмі добра зробіць — першы і апошні ў маім жыцці замоўлены касцюм.) Дзед лічыць Чартока дробным уласьнікам, а гэта чамусьці нядобра. Дзед працуе на фабрыцы Дзяржынскага галоўным бухгалтарам. Толькі па яго ў наш двор час ад часу прыязджае аўтамабіль. Я нават марку гэтае машыны ведаю — «Опель». Яна трафейная. На ёй мой дзед прыехаў з вайны і падараваў роднаму калектыву дзяржынцаў. Яшчэ ў нашым двары ёсьць дзьве свае машыны: інвалідка адваката Альтшулера і цяжкавік «ГАЗ» дзядзькі Толі з арыстакратычным прозьвішчам Маркізаў — гэта Славікаў бацька. Маркізавы жывуць таксама на чацьвёрым паверсе, толькі ў нашым другім пад'ездзе, пад імі — мы, а ў першым — пад

Чартокамі — жыве адвакат Альтшулер. Ён кульгае. Ён такі з вайны прыйшоў. Дзед мой таксама ваяваў і, дзякуй богу, ня ўсё аддаў родным дзяржынцам. Трафэйныя компас ды бінокаль — мае самыя лепшыя цацкі. У бінокль я гляджу на першы паверх першага пад'езду. Вось у вакенцы Марацік. Мы з ім сёння ідзем да ягоных сваякоў. Яны жывуць побач з рынкам, гэта далёка за фабрыкай, амаль што напрыканцы Сацыялкі.

Ідзем мы ня самі, з Марацікавай мамай. Яна таксама польская, і сваякі побач з рынкам таксама. Стрычнага брата Мараціка завуць Ян. Бацька ягоны кепска размаўляе па-расейску, таму з Марацікавай мамай — Цыляй — яны гавораць на ідыш.

111

Анекдот. Па-над канторай рэзьніка (чалавека, які робіць абразаньне) вісіць шыльда, а на ёй намаляваны гадзіннік. «Чаму гадзіннік?» — пытаюцца ў рэзьніка. «А што вы хацелі каб там было на-малявана?» — адказвае той.

111

Пра паходжаньне сваё, як той казаў, не арыйскае я даведаўся зноў-такі праз Мараціка. Старэйшыя за нас Шпак і Вікторчык менавіта яго з нашай пясочнай кампаніі выбралі на ролю «жыдзёнка». Не мяне, не стопрацэнттовую Юльку, ня чорненькага Славіка, а чамусьці бландзіністага Мараціка. Магчыма таму, што ягоная матка Цыля праз адчыненае вакенца першага паверху часьцей за іншых матак і бабуляў клікала яго дахаты: «Марацік, дамоў».

Што цікава, значна пазьней высветлілася, што Шпак і Вікторчык — таксама, так бы мовіць... Карацей, паўжыдкі. Абодва жывуць цяпер у Ізраілі, у Ашдодзе. Вікторчык нават прозьвішча зьмяніў, ён цяпер бэн Авігдор. А на той час цяпеў ад іх Марацік, і ад братоў Маславых цяпеў таксама.

Калі аднойчы я гэтую гісторыю распавёў бабулі, яна мне паведаміла, што я таксама... І ня толькі я, але й бацькі мае, і дзяды, і яна сама, і ўсе яе дванаццаць братоў. І значная частка жыхароў нашага дому. І гэтак далей. А яшчэ яна сказала, што па-расейску слова «жыд» гучыць крыўдна, а па-польску ці па-беларуску — не.

(Потым я зразумеў, што калі хто і зьберагаў жыдоўскую традыцыю ў нашай сям'і, дык гэта менавіта бабуля. Яна ніколі нічога не рабіла па суботах. Яна мела асобны нож для каўбасы і адмысловае начынне для мяса і для малака. Яна невядома якім чынам даведвалася пра блізкія жыдоўскія сьвяты. Яна давала мне паводле жыдоўскае традыцыі гро-

шы на хануку. Праўда, і бяз ханукі яна мне грошы давала. Але гэта потым.)

А вось пра тое, што Палац культуры, дзе я займаўся ў музычнай школе, — гэта перабудаваная сынагога, я даведаўся ад дзеда. На той час мяне гэта ўжо не здзівіла. На ўласныя вочы я бачыў, як касыцёл ператварылі ў будаўнічы трэст, а праваслаўную царкву — у басейн.

111

Анекдот. Чым адрозніваецца француз ад беларуса? Першы п'е коньяк, а другі — як конь.

111

Чарговы раз, калі браты Маславы казалі Мараціку: «Мы — рускія, а ты — жыд», Слаўка раптам устаў у нашай пясочніцы ў поўны рост і абвясціў: «А я — беларус!» Пра тое, што пэўныя беларусы дзесьці зусім побач існуюць, я ўжо ведаў, бо ведаў, што ёсць такая мова — беларуская. А калі ёсць мова, дык павінны быць і людзі, якія на ёй размаўляюць. (Пра лёс лаціны, напрыклад, я на той час яшчэ нічога ня ведаў.)

А пра тое, што ёсць мова такая — беларуская — я даведаўся зноў жа ад дзеда. Ён выпісваў адзіную гарадзкую газэту «Камуніст». Я на той час якраз навучыўся чытаць, і мяне зацікавіла, чаму літара «і» ў слове «камуніст» напісаная нязвыкла. «Гэта па-беларуску», — адказаў дзед.

Потым на каробцы з цукеркамі я прачытаў: «Кандытарская фабрыка «Чырвоны харчавік». І сёння я ня здольны зразумець, чаму гэты харчавік — чырвоны. Што з ім здарылася? Ці яму сорамна за тое, што ён менавіта харчавік? Ці цукерак з лікёрам наеўся столькі, што па-чырванеў? Вось дзядзька Толік, калі ня ездзіў на сваім «ГАЗе», дык быў чырвоны, лаяўся, біў жонку, і Слаўку таксама біў. А калі ня быў чырвоны, дык вельмі добры быў дзядзька, дазваляў нават у кабінэ пася-дзець і руль пакруціць. Вось адвакат Альтшулер ніколі не дазваляў круціць руль сваёй «інвалідкі».

А потым раптам памёр дзядзька Толік Маркізаў. І гэта былі першыя на маёй памяці хаўтуры ў нашым двары. І неўзабаве з'ехалі з дому Слаўка з маткай. А потым і Цыля з Марацікам атрымалі кватэру на вуліцы Горкага (пасля Леніна) у гэтак званым хрушчоўскім доме.

А ўслед і мае бацькі з'ехалі, таму што мама чакала для мяне браціка.

І толькі Юлька засталася. Але ўжо не ў пясочніцы, а ў альтанцы з братамі Маславымі і са Шпаком з Вікторчыкам. Шкада яе, Юльку, што будзе рабіць яна адна, бяз нас, з гэтымі антысемітамі?

А мы, Марат Залатароў, Станіслаў Маркізаў і я — яшчэ сустрэнемся ў гэтым жыцці, яшчэ пойдзем па Сацыялцы ажно ад Бярэзіны да самай чыгункі. І Марат, пабачыўшы шылду на краме — «Лакамка» — скажа: «Глядзі ж ты, па-беларуску напісана», а Слаўка яму: «Не, гэта па-расейску, толькі з памылкай».

Але гэта ўсё будзе на іншых старонках, і горад будзе іншы, і мы самі. А зараз я апошні раз, задзёршы галаву, гляджу на комін, з якога хутка пойдзе дым, бо скончылася лета і чырванее восень.

БІРЖА

— Маё імя — Ёсіф, — кажа высокі рыжы дзяцюк ды цісьне маю руку так, што зараз сьлёзы пацякуць. — Ёсіф Рэвелеў.

— Называй яго Ёсіф, — усміхаецца іншы хлапец. Ён не такі высокі, каржакаваты, і хоць сілы ў ягоных руках ніяк ня менш, рукапоціск атрымліваецца ледзь не пяшчотны. — Ён — Ёсул, а я — Яўген, Жэня.

Марацік, які, уласна кажучы, нас і знаёміць, нічога ня кажа, толькі галавой ківае. Дарэчы, гэта для мяне ён — Марацік. Ёсіф з Яўгенам зьвяртаюцца да яго як да Марка. Магчыма, яны думаюць, што Марк гучыць больш па-жыдоўску. А ўсё, што па-жыдоўску, цяпер у пэўных колах прэстыжна. Вось і Марацік мой сыцьвярджае, што ён — сіяніст, і, як скончыць школу, зьедзе ў Ізраіль. Калі выпусьцяць, зразумела. А не, дык стане адмоўнікам, дысідэнтам, вязьнем Сіёну...

— Хадзем на Біржу — прапануе Яўген.

Рацыя! Біржа — менавіта тое месца, дзе можна ўдосталь наразмаўляцца пра Ізраіль, сіянізм, АВІР, выклік, візу, адмову, КГБ і гэтак далей.

Тое, што мы называем Біржай, мае і афіцыйную назву — сквер імя Бахарава. Два такія гайкі-блізняты ёсьць у горадзе: Бахараўскі — бліжэй да рынку, і імя Чалюскінцаў — насупраць фабрыкі імя Дзяржынскага. У сярэдзіне Чалюскінскага скверу — былая праваслаўная царква, перабудаваная ў басейн. А ў цэнтры скверу імя Бахарава стаіць танк. Сапраўдны савецкі танк Т-34, легенда вялікае айчыннае вайны. Побач з танкам пахаваны генерал Бахараў, у гонар якога ўлады і назвалі гэтае месца. А каля ягонай — магілы яшчэ двух танкістаў. Калі падумаць, дык менавіта на могілкі мы зараз з Ёсіфам, Маркам ды Яўгенам ідзем. Дарэчы, у іншым, Чалюскінскім скверы таксама былі могілкі. Спачатку праваслаўныя, што цалкам натуральна побач з царквой. Потым, у вайну, немцы ставілі тут крыжы на магілах сваіх жаўнераў. Яшчэ потым Саветы ўсё гэта зруйнавалі, а праз квартал паставілі танк Бахарава. Дык вось, пра танк. Тут, на Біржы, кажуць, што раз на год ён страляе — гэта калі перад ім цэлка пройдзе...

Калісьці тут была сапраўдная біржа. Наўрад ці фондавая — мой

горад, зразумела, добра ведаюць у сьвеце, але ён усё ж не Нью-Ёрк, ня Лондан і, тым больш, ня Токію. Біржа працы была тут хутчэй за ўсё, і па хлеб наш будны зьбіраліся тут у чэргі беспрацоўныя. Зьбіраліся да таго дня, калі савецкая ўлада абвясціла, што «беспрацоўя ў нас няма». Цяпер тут зьбіраецца моладзь, пераважна жыдоўскага паходжаньня. Сядзяць на лаўках, стаяць ля агароджы скверу, так сабе стаяць і ходзяць туды-сюды шматлікія Мішы, Грышы, Бory, Ілюшы, Аркадзі, Лёні, менш папулярныя Фімы ды Леўкі, досыць распаўсюджаныя Сашы, Воўкі, Жэні, ніводнага Сяргея, экзатычны Віталь...

Гэта імёны. А прозьвішчы якія! Сыны ваўкоў і тыграў — Вальфсоны ды Кацнэльсоны, кіндэры сваіх матак — Рыўкіны, Раскіны. «Залкінд сёньня яшчэ не прыходзіў?..» Шэйны ды Штэйны, і мадыфікацыя апошніх — Бранштэйны, Бернштэйны, Берэнштэйны, Бурштэйны, Блуўштэйны.

— Вы чулі, у космас паляцеў жыдоўскі касманаўт па прозьвішчы Кранштэйн!

Ці, калі ласка, вывучай сабе па прозьвішчах на Біржы геаграфію рысы аседласьці: Вільнер, Віленскі, Віленчык, Пінскер, Пінчук, Коўнер, Слуцкер, Слуцкі, Гарадзінер, Гарадзецкі, Магілёўскі, Гомельскі...

Вось браты Дынабурскія ці Лёня Дзьвінскі — продкі іхныя, як вы разумееце, з цяперашняга Даўгаўпілсу.

Ці мой новы прыяцель — Ёсіф Рэвелеў — рэвельскі ён, гэта значыць, з Таліну, з Эстоніі. Ці стары прыяцель майго новага прыяцеля Рэвелева — Марык Выбарг! Слушна, Эстонія з Фінляндыяй насамрэч павінны сябраваць!

Гэты Выбарг — студэнт, навучаецца ў Менску, у політэхнічным інстытуце. Большасць жыдоўскай моладзі з майго гораду навучаецца менавіта ў БПІ. Мы, старшакласнікі, ужо ведаем, што БПІ — гэта «бардак Пятра Іванавіча», у гонар рэктара Палітэха. Крыху менш студэнтаў — з Тэхналагічнага. Але, здаецца, менавіта туды будзе паступаць увосені мой Ёсіф.

Ёсіф — малодшы з вялікай радзіны Рэвелевых. Бацька — Мендэль, ці Міша, як яго ўсе навакол называюць — гадзіннікавы майстар, гадзіннікі на рынку рамантуе. Матка — у хаце працуе, варэннай загадае. Каб яна калі-небудзь слоўца якое сказала — я, напрыклад, ніколі ня чуў. Сёстры значна старэйшыя за Ёську, абедзьве не вучыліся, замуж павыходзілі: адна жыве ў Менску, другая ў далёкім Ашхабадзе. Мужыкі і ў першай, і ў другой — гоі, гэта значыць, не жыды — украінец ды туркмен.

Уся надзея ў старога Мендэля на малодшага, на Ёську: і што ў інстытут паступіць, і што жыдоўскую нявестку ў хату прывядзе. Хоць і ня цалкам кашэрных унукаў сваіх Мендэль вельмі любіць, кажа, па жыдоўскіх законах яны ўсё роўна такія ж жыды, як і ён сам, таму што маткі іхныя — жыдоўкі. Жыдоўскія законы Мендэль трохі ведае, але,

галоўнае, ён ведае мову ідыш, і ў хаце сваёй уласнай з жонкай размаўляе толькі на ідыш, каб і Ёська ведаў гэтую мову.

Але дарэмна Мендэль спадзяецца на свайго Ёську. Што да ідыш, дык тут Рэвелеў-малодшы пагаджаецца з Марацікам-Маркам: трэба вывучаць іўрыт і ехаць у Ізраіль. Праўда, Ёсіф не сіяніст, хутчэй інтэрнацыяналіст, ды й кабеты яму больш падабаюцца славянскага тыпу. Вучыцца Ёсіф лёгка і добра, і ў інстытут, безумоўна, паступіць, але, прадчувае маё сэрца, навучацца яму там будзе вельмі складана, таму што ўжо сёння ён вельмі падабаецца кабетам славянскага тыпу. А якая тут можа быць вучоба пры такім супадзенні такіх сімпатыяў!

Дарэчы, зусім не самотны Ёсіф Рэвелеў у сваіх сімпатыях. Кабеты славянскага тыпу падабаюцца калі ня большай, дык значнай частцы тых, хто прыйшоў сёння на Біржу, каб спачатку паразмаўляць пра Ізраіль, сіянізм, АВІР, выклік, візу, адмову, КГБ, а потым, прыблізна праз паўгадзіны, — пра авантуры, сапраўдныя ці не, з кабетамі славянскага тыпу.

Сезон на Біржы пачынаецца напрыканцы траўня, калі з Менску (а таксама з Магілёву, з Гомля, з Горадні, менш — з Масквы і Піцера) прыязджаюць студэнты. Але ня толькі яны прыходзяць сюды да пачатку восені. Тут і тыя, хто з майго гораду ня з'ехаў. Напрыклад, спартоўцы. Спорт у нас — жыдоўская справа. Адзіны генерал Эхт чаго варты! Мала што жывы — генерал, дык ён яшчэ й першы чэмпіён Саюзу ў цяжкай атлетыцы. Ці баксёр Аксельрод... Ці дужбіт Худыш... А калі спартовец — гой, дык трэнер ягоны абавязкова будзе — на сто адсоткаў!.. Як той жа Аксельрод у знакамітага Беразюка. Ці як Штэйнбук, з якім у чэмпіёны Беларусі трапілі нашыя футбалісты ды хакеісты.

Яўген і Ёсіф — штангісты. Менавіта на спаборніцтвах яны й пазнаёміліся. А потым пачалі займацца ў аднаго трэнера — у Гарадзецкага (ня блытаць са слынным Гарадзецкім — нашым чэмпіёнам Саюзу ў шашках!). Калі Ёсіф першы раз прывёў новага сябра да сябе дахаты, са старым Мендэлем Рэвелевым ледзь інфаркт ня здарыўся. Рэч у тым, што калі Мендэль, ён жа Міша, буркнуў жонцы (на ідыш, натуральна), што, маўляў, Ёська, замест каб сябраваць з жыдамі, пэўнага гою ў хату прывёў, дык Яўген, ён жа Жэня, адказаў яму штосьці ў тым сэнсе, што ён, Жэня, вядома ж, гой, але, на ягоную, Жэні, думку, сын Мендэля Ёсіф значна разумнейшы за самога Мендэля.

Сказаў усё гэта Жэня, ён жа Яўген, на чысьцюткім ідыш, так што Мендэль, ён жа Міша, на пэўны час страціў здольнасць размаўляць ня толькі на ідыш, але й на ўсіх астатніх мовах, якімі валодаў (парасейску і па-польску, як мінімум).

У першую паўгадзіну нашага з ім знаёмства Яўген раскажаў мне такі анекдот: Прыходзіць да Брэжнева ўваскрослая Надзея Канстанцінаўна. — Штосьці я вас, мадам, успомніць не магу, — кажа Леанід

Ільліч. — Крупская я, — кажа Крупская. — А! — кажа Брэжнеў, — памятаю! І мужа вашага, Крупскага, таксама памятаю!

Ці трэба дадаваць, што прозвішча Яўгена было менавіта Крупскі...

Шчыры беларус Яўген Крупскі бацьку свайго, Крупскага, ня помніў, а жыў са сваёй маткай Ганнай у двух пакойчыках на вуліцы Маскоўскай. Яшчэ два пакоі ў гэтай камуналцы займалі дзед і баба Глазманы. Дзяцей старыя страцілі пад час вайны і малы Жэнька быў у іх і за сына, і за ўнука. Ганна, якая безнадзейна намагалася наладзіць сваё асабістае жыццё, гэтаму сяброўству не перашкаджала, і таму натуральна, што аднойчы я пачуў ад Яўгена:

— Ты беларускі жyd, а я — жyдоўскі беларус.

Жыў Яўген, як я ўжо сказаў, на вуліцы Маскоўскай, а на скрыжаваньні яе з Сацыялкай (то бок, вуліцай Сацыялістычнай) і знаходзіцца Біржа (то бок, сквер імя Бахарава). Вельмі спадручная геаграфія: калі раптам ліў дождж ці сто грамаў трэ было выпіць, ці Ёсіфу патрэбны быў тэт-а-тэт з кабетаў славянскага тыпу — дык калі ласка! — тры хвіліны і ты ў Жэнькі. І Ганна якраз увечары працуе на фабрыцы імя Дзяржынскага.

Цікава, што Ёсіф перад чарговым тэт-а-тэтам з кабетаў славянскага тыпу абавязкова папярэджваў нас:

— Я сёння зьнікну на паўгадзіны...

Гэтая назва — «знікнуць на паўгадзіны» — так і замацавалася ў нашай кампаніі за той добрай справай, якую маскавала. Праз пэўны час пачаў «знікаць на паўгадзіны» ва ўласнай хаце і сам Яўген. А мне вось так і ня выпала «знікнуць» менавіта тут, на Біржы, а здарылася гэта пазьней і нават не ў маім горадзе.

Трэба адзначыць, што на Біржы амаль што не было боек. Ня ведаю нават чаму. Бойкі «вуліца на вуліцу», «раён на раён» былі ў той час вельмі папулярнай справай у маім горадзе. Цыгане з Цітаўкі біліся з кацапамі з Фарштату. Плошча ваявала з Мікрараёнам. Ствараліся часовыя кааліцыі, каб пабіць Шанхай. А вось на Біржу, на жyдоў, ніхто не хадзіў. Магчыма таму, што тут шмат спартоўцаў было, а можа з якой іншай прычыны, ня ведаю.

Як ня ведаю дакладна, чаму менавіта ў гэтым месцы ў сярэдзіне сямідзясятых гуртавалася жyдоўская моладзь. Але пэўная версія ў мяне ёсць. Ніхто мне гэтага не гаварыў, але здаецца, што менавіта тут, прынамсі, у гэтым раёне ў вайну было жyдоўскае гета, і, як той казаў, фантомная памяць прымушала нас, жyдоўскіх юнакоў, прыходзіць сюды.

А вось яшчэ пытаньне. Ці былі мы жyдоўскімі юнакамі. Не, думаю, хутчэй яўрэйскімі, г. зн. савецкімі, са славутым пятым пунктам у пашпарце. Але менавіта тут для таго, хто хацеў, пачынаўся шлях да сапраўднага жyдоўства: выклік, віза, адмова, КГБ, зноў выклік, зноў віза, АВІР, каму пашчасьціла, — Ізраіль...

Менавіта тут, хацеў хто ці не, пачынаўся шлях у гэтак званае вя-

лікае жыцьцё, ці проста ў жыцьцё, бо не для кожнага яно вялікае патрэбнае.

Марацік, ён жа Марк, пасля школы зьехаў-такі з Саюзу, але не ў Ізраіль, у Амерыку — такі ён быў сіяніст.

Ёсіф, ён жа Ёсул, інстытуту ня скончыў, ажаніўся з гойкай, але не славянскага, хутчэй татарскага тыпу па прозьвішчы Батырава, потым разьвёўся, потым ажаніўся з ёй жа яшчэ раз. А паколькі ў перапынку ў яе быў яшчэ адзін муж, Ёсіф сысьвярджае, што ён — трэці муж сваёй першай жонкі.

Яўген, ён жа Жэня, ажаніўся з жыдоўкай, зьехаў у Ізраіль, потым з ёй жа і дачкой вярнуўся. Тызень таму я выпадкова даведаўся, што Яўген памёр. Сэрца штангіста ня вытрымала вялікага жыцця.

БАГЕМА

«... На другі дзень пайшоў я ў краму, якая мае тут назву «супер-маркет», пайшоў адмыслова на экскурсію, бо грошай, каб набыць што-небудзь, пакуль што маю няшмат. Ну што табе сказаць? Тут ёсьць усё. Разумееш, усё. Гэта цяжка ўявіць у Бабруйску, але тут у Вене, у звычайным супермаркеце я налічыў 26 гатункаў каўбасы...»

— Ці чытаць ліст далей? — пытаецца Агрэсар, ён жа Леанід Гросман.

Заўтра Лёня едзе ў Берасьце, а адтуль — у тую самую Вену, дзе ўсе 26 гатункаў каўбасы ў супермаркеце пабачыць на ўласныя вочы.

— Мы лепей твой ліст празь месяц пачытаем, — адказвае Арык Лявіцкі. Ён прынцыпова не збіраецца зьяжджаць, ён і тут добра пачуваецца. Невыпадкава мянушка ягоная Левы.

Але жонка Арыкава Жана, здаецца, мае іншую думку:

— Ты нам, Лёнечка, ня толькі пра каўбасу напішы. Ты нам, Лёнечка, напішы пра машыны, і асабліва пра транты дзіцячыя, якія будзеце купляць Натанчыку.

Натанчык — гэта сын Агрэсара. У адрозьненьне ад бацькі, спакойны й разважлівы хлопчык. Жыве Натанчык з мамкай сваёй Лорай у Рызе. А вось Агрэсар з ёй не жыве. Але заўтра яны сустрэнуцца ў Берасьці і разам паедуць у Вену — дзеля сына, тлумачыць Леанід.

— Яшчэ й пра кніжкі напішы, — усміхаецца Дан Гольдберг. Ён, як і Жана, як і ўсе мы, добра ведае, што ёсьць тры рэчы на гэтым сьвеце, за якія Арык Левы можа зрабіцца правым: дзеці — Юрка і Аліска, кніжкі, асабліва паэзія, ды яшчэ аўтамабілі. — Як, дарэчы, твой «Запарожац», стаіць ці езьдзіць?

Але даведацца пра тэхнічнае становішча машыны сям'і Лявіцкіх нам не выпадае. Таму што гучыць умоўны — два доўгія і адзін кароткі — званок у дзьверы. Я іду адчыняць, а Дан з Леанідам разам каментуюць мне ў сьпіну: «Закусь прыйшла».

Два доўгія і адзін кароткі. Яшчэ лепей, калі не званок, а стук ці нават — ручку ад дзьвярэй паторгаць — два разы доўга і адзін карот-

ка. Вось ужо шэсць гадоў гэтакім чынам трапляюць да мяне ў хату тыя, хто ня вельмі вядома чаму, але, бадай, кожны вечар жадаюць бачыць адзін аднаго.

Магчыма, каб паразмаўляць. Натуральна, пра што толькі не ідзеца, якія толькі дыскусіі ні адбываюцца ў гэтых сыценах. Пра экзістэнцылізм — калі ласка. Пра сучасную драматургію — ці толькі ёсць ахвотнікі? Пра жыдоўска-арабскі канфлікт — ну колькі ж можна! Пра савецкую ўладу? Два доўгія і адзін кароткі...

Ці можа выпіць-закусіць збіраюцца тут людзі? А чаму не? Тым больш, што нагодаў — амаль кожны дзень. Ці нарадзіўся хто, ці сьвята якое савецкае (Першае Траўня, напрыклад) ці несавецкае (Новы Год) ці антысавецкае нават (Пасха — і жыдоўская, і праваслаўная, і каталіцкая). А яшчэ музыку трэба паслухаць ды самім пад гітару паспяваць. Кажэце, суседзі міліцыю выклічуць? Думаеце, КГБ нас слухае? Два доўгія, адзін кароткі...

Памыліліся Агрэсар з Данам. Ня закусць прыйшла, а цалкам наадварот. На парозе Рыба з Шварцам, а паміж імі — вялізны пляцак. У пляцаку — каньяк. Танны, пяць рублёў пляшка. За такі кошт бярэ яго Рыба ня ў краме, зразумела, а ў свайго стрычнага брата Барыса Вальфсона, які жыве ў суседнім з маім доме. Што за бізнэс у Вальфсона — прадаваць каньяк па пяць рублёў пляшка? Тым больш, што за вокнамі — гарбачоўская барацьба з п'янствам. А ўсё вельмі проста — не бізнэс-мэн Барыс Вальфсон, а вядомы лекар-пэдыятар. І нясуць яму (дзе толькі бяруць?) каньяк удзячныя бацькі. А доктар Вальфсон, да ўсяго, амаль што ня п'е. А калі б і піў, дык з такімі колькасцямі змагацца нават Гарбачоў ня здолеў бы.

Але пашанцавала Вальфсону — ёсць у яго брат Рыба, ён жа Рыўкін Сымон, ён жа Сенья, а ў таго якраз заўсёды мы ёсць. А сёння — якраз — мы разьвітваемся з Лёнем Гросманам.

— Добра, што Шварца сустрэў, — кажа Рыба. — Інакш яшчэ гадзіну цягнуў бы гэтую кайстру.

Шварц — ён ня Шварц аніякі, а, каб вы ведалі, Чарноў, Сяргей Чарноў, данскі казак. Ні кроплі жыдоўскае крыві ў ім няма. Хутчэй, сярод продкаў, маючы на ўвазе гісторыю казацтва, якія-небудзь персы ёсць. Як там у той расейскай песьні — пра хвалю і княгіню...

А яшчэ Шварц — беларус. Зноў жа не паводле крыві, а з уласнага выбару. Два ў нас такія беларусы: Шварц, ён жа Чарноў, ды яшчэ Толік Файн. Беларускую мову ведаюць дасканала, паміж сабой паўсюль размаўляюць толькі па-беларуску. Нязвыклая справа для майго Бабруйска гэта — калі хто дзе гучна па-беларуску размаўляе.

Але тая дыскусія, што аднойчы адбылася ў нас пра беларушчыну, — яе не Сяргей з Толем пачалі. Гросман, які вучыўся, а потым пэўны час жыў у Латвіі, у Рызе, заўважыў, што калі вярнуўся ў Бабруйск, дык не адчуў, што прыехаў менавіта ў Беларусь. «Чым, — здзіўляўся Агрэсар, — сённяшняя Беларусь ад Расеі адрозьніваецца? У тэлевізары

толькі футбол па-беларуску. Кніжкі ў кнігарнях беларускія ёсьць, але хто іх чытае? Хто чытае тваю газету?» — крычаў ён Файну.

Анатоль Файн, сапраўды, працуе ў газеце. Назва яе «Камуніст», друкуецца яна па-беларуску. Але супрацоўнікі паміж сабой размаўляюць выключна па-расейску. Нават галоўны рэдактар — Аляксандар Рыгоравіч Давідовіч, адзіны ў рэдакцыі сапраўдны беларус, і той. Што вы хочаце, «Камуніст».

Дарэчы, калі ў рэдакцыю прыехала з Менску пэўная кіраўнічая персона, Аляксандар Рыгоравіч выклікаў у кабінет майго Толю і сказаў: «А гэта наш вядучы журналіст Анатоль Франс». «А як жа ж, — адказала персона, — я нават у Менску чуў гэтае прозьвішча». Чаму Давідовіч яго вядомым французскім пісьменьнікам выставіў, Толя не зразумеў. Я думаю, каб у Менску не даведаліся, што ў бабруйскім «Камунісьце» ў асноўным Файны ды Гейкеры працуюць. Але з таго моманту стаў наш Толік Файн Анатолям Франсам.

— Ну, на гэты раз дакладна павінна быць закусь, — кажа Лявіцкі і думаюць усе астатнія, калі зноў — два доўгія і адзін кароткі — гучыць званок.

Так і ёсьць, Танечка прыйшла. Менавіта так, не Тацяна, ня Таня, не Танюша — Танечка. Танечка Юхневіч, карміцелька нашая. Што там усе 26 гатункаў венскай каўбасы побач з тым багацьцем, якое зараз Танечка дастае на стол. Зялёны гарошак, маянэз, шпроты, сар-дзіны, ласось, ну і, нарэшце, каўбаса. Праўда, аднаго гатунку, але якога — сервілат!

Але не за тое мы ўсе любім Танечку, што яна — таваразнаўца ў райспажыўсаюзе. І нават не за тое, што яна кабета рэдкае, выключнае прыгажосьці. А за тое мы ўсе яе любім, што яна закаханая ва ўсіх нас. Літаральна ва ўсіх, нават у Левага з ягонай Жанай. Што цікава, пра секс нават не ідзеца. Які можа быць секс з багіняй! Але толькі Танечка магла сказаць, калі нас па чарзе цягалі ў КГБ: «Я за вамі, хлопцы, у Сібір паеду». І паехала б. А зараз яна кажа:

— У мяне да вас дзьве навіны, добрая і кепская. З якой пачынаць?

— З кепскай! — крычым мы ў адпаведнасьці з анекдотам.

— Толік званіў, — кажа Танечка. — Ён сёньня ня прыйдзе, чарадуе ў газеце.

— А добрая? — спытваюся я і прадчуваю адказ.

— А добрая — вось яна, — Танечка дастае з кайстры бутэльку пшанічнага хатняга самагону. — Гэта табе, гаспадар. Досьць піць Рыбін каньяк. Пачастуйся сапраўдным беларускім напоем.

— Я таксама буду самагон, — кажа Дан Гольдбэрг.

Дан, ён жа Даніла, старэйшы за нас усіх. Пэўны час Гросман называў яго Анатолям Максімавічам, у гонар знакамітага аглядальніка з Бі-Бі-Сі Анатоля Максімавіча Гольдберга. Але потым у нас зьявіўся сапраўдны Анатоль — Файн, ён жа Франс. І Дан застаўся проста Данам.

Калі я першы раз яго пабачыў, дык падумаў, што сустрэў Мулявіна, лідэра слыхных «Песняроў». Потым высветлілася, што ня надта я й памыліўся. Дан таксама музыка і на той момант узначальваў вакальна-інструментальны ансамбль «Гусляры». Зараз былы жыдоўскі гусляр Гольдберг — загадчык музычнае часткі тэатру імя Дуніна-Марцінкевіча.

— Вось ты мне скажы, — крычаў Гросман Гольдбэргу, — у тваім тэатры, які носіць імя Дуніна-Марцінкевіча, ідзе хоць адна беларуская, гэта значыць, на беларускай мове п'еса?

Карацей кажучы, моцна завёў нас Агрэсар. Відавочны абсурд Беларусі без беларушчыны прымусіў згадаць Ірландыю, Ізраіль, іншыя краіны, дзе сучасныя нацыі ствараліся, практычна, з нуля. Урэшце, на адвечнае пытаньне «Што рабіць?» былі знойдзеныя наступныя адказы.

— Нічога не рабіць, — прапаноўва Арыка Левага. Маўляў, хутка ўсё роўна ўсе людзі будуць размаўляць выключна па-ангельску.

— Адміністрацыйна ўводзіць мову, як гэта было зроблена ў Ізраілі ў дачыненні да іўрыту. Гэты пункт магчыма ажыццявіць, калі ўсё гэта (гэта значыць, савецкая ўлада) скончыцца.

— Знайсці рэлігійны фундамент — як каталіцтва ў Ірландыі. Тут залежыць ад інтэлігенцыі, якая павінна паказаць прыклад. У выпадку Беларусі такой рэлігіяй можа быць тое ж каталіцтва ці ўніяцтва.

— А яшчэ на ўсё гэта патрэбныя вялікія грошы, — дадаў Леанід Гросман.

Грошы, хоць і не такія вялікія, у агрэсара звычайна ёсць. Ён — фарцоўшчык, атрымлівае з Рыгі, дзе вучыўся і пэўны час жыў, тавар, джынсы, напрыклад. І прадае ў Бабруйску. Нам прадае танна. Але ня толькі нам. У Агрэсара ў Бабруйску поўна родзічаў. На кім ён зарабляе — невядома, колькасьць тавару не такая ўжо вялікая.

Увогуле Леанід Гросман — асоба таямнічая. Калі запытаеш у яго: «Куды ідзеш?», адказ будзе: «Ты ня ведаеш». Рыба распавядае, як ён спускаўся ад мяне і на чацьвёртым паверсе спаткаў Агрэсара, які ішоў угару (я живу на пятым, апошнім). «Куды ідзеш?» — запытаўся. «Ты ня ведаеш», — быў адказ.

З дзяцінства Лёня быў выдатным матэматыкам, атрымліваў дыпламы ўсесаюзных алімпіядаў па фізіцы і матэматыцы, скончыў фізмат Рыжскага ўніверсітэту. Але захацеў зьехаць у Ізраіль. Атрымаў адмову. Забралі ў войска, у ракетныя часткі. З таго часу і пра фізіку, і пра Ізраіль павінен быў забыць. Дарэчы, Агрэсар ён, таму што Гросман — гэта значыць, вялікі чалавек, а на ідыш вялікі — агрэсар. А яшчэ таму, што ў Ізраіль захацеў, а там усе агрэсары. Калі верыць савецкай прапагандзе. І вось сёння Агрэсар апошні вечар з намі.

Сымон Рыўкін, які сёння яшчэ ня ведае, што з'едзе наступным, устае і прапануе тост: «За тых, хто ў моры». І мы, якія яшчэ ня ведаем,

што неўзабаве ўсе пакінем Бабруйск, п'ем. За тых, хто ў моры. За Аліка Ліўшыца, за Лёню Кісіна, за Мішу Вайсмана, за Грышу Гардзіенку, за Аркадзя Бацавіцкага, за Сымонаў Гарэліка і Эпштэйна, за Ігара Кузьняцова, за Рафіка Гольдмана, за Алега Чэрнікава, за Дзіму Рабкіна, за Ларысу, Тацянаў, Наталью, Сьвету, Алу і за ўсіх іншых, хто можа быць калі-небудзь, як караблі ў моры, пазнаюць адзін аднаго па гудках. Два доўгія і адзін кароткі.

На здымках —
Бабруйск савецкі:
фота 80-х гадоў
XX-га стагоддзя.